

על האווילות הפוליטית של היהודים

ארווין קריסטול

הסופר סול בלו אוהב לספר מעשה שהיה בימי נעוריו. סול, שהיה אז סטודנט באוניברסיטת שיקגו, נמשך משיכה עזה, כפי שנמשכו רבים כל כך מאיתנו בשנות השלושים, לאידיאולוגיות של הסוציאליזם, המרקסיזם, הלניזם והטרופיקים, כמו גם לרעיון "המהפכה". הוא וקבוצת סטודנטים חברים לדעה – רובם יהודים – היו מתכנסים לעתים קרובות בדירת דודתו, שהייתה סמוכה לאוניברסיטה. הפגישות התארכו עד השעות הקטנות של הלילה, והאינטלקטואלים הצעירים עסקו בהן בהתלהבות בשאלות מופשטות של מרקסיזם ולניניזם. בזמן ששוחחו הייתה דודתו של סול ממלאת את פיותיהם תה ועוגיות בניסיון להרגיע מעט את הרוחות. בתום הפגישות, לפנות בוקר, הייתה דודתו של סול מעירה לו: "החברים שלך הם כל כך מבריקים, כל כך מבריקים. אבל טיפשים!"

מובן שעם השנים נחלשה אותה דבקות נוקשה בתורות המרקסיזם והלניניזם, אך גם אם השתנו הדוקטרינות, היהודים ברובם הגדול לא השתנו כלל. בישראל,

המאמר מבוסס על ההרצאה במחשבה מדינית יהודית על שם זלמן חיים ברנסטין, שנשא המחבר בירושלים ב-17 ביוני 1999.

כמו גם באמריקה, מוסיפים היהודים עד היום הזה לשלב התעניינות עזה, כמעט פתולוגית, בפוליטיקה, עם נטייה עזה באותה מידה לאווילות פוליטית.

דומה כי ההסבר הקל ביותר לתופעה זו מצוי בהיסטוריה המדינית של היהודים, היסטוריה שהיא בעיקרה תולדותיה של איך-אונות פוליטית. עם שההיסטוריה שלו היא בחלקה הגדול סיפור של אזלת-יד והתעמרות, או שלפחות כך היא נתפשת, אינו צפוי שירכוש לעצמו את הכישורים הדרושים למדינאות ממולחת. מסורותיהם של חז"ל והנביאים אינן יכולות לסייע הרבה בעניין זה, שהרי חשיבה מדינית מעצם מהותה היא חשיבה חילונית, ומשום כך החשיבה החילונית היהודית על עניינים פוליטיים התמקדה מאז ומתמיד בכמה פרשיות מפוארות ומבודדות של התקוממות ומרד כדוגמת מלחמות החשמונאים וההתקוממות נגד רומא. אך ספק אם זכרן של פרשיות אלו מהווה בסיס שעליו אפשר להשתית מסורת ממשית של חכמה מדינית שתוכל ללמד יהודים בני-זמננו איך להפעיל כוח ולהגן כהלכה על אינטרסים יהודיים. עד היום חסרונה של מסורת כזאת של חכמה מדינית מלווה את החיים הפוליטיים של היהודים, לרבות היהודים הישראלים, אף על פי שאלו כבר צברו לעצמם חמישים שנות ניסיון בשלטון עצמי.

לאמיתו של דבר, אחד המאפיינים הבולטים בשיח הפוליטי הישראלי, אם נבחן אותו מנקודת מבטה של החשיבה הפוליטית האנגלו-אמריקנית והאירופית, הוא צרות-אופק. על פני השטח נראה השיח הציבורי בישראל לעתים קרובות מתוחכם, אפילו אפנתי, אבל הוא נטול הדים היסטוריים של ממש. הדים של התייחסות למסורות החשיבה המדינית המערבית, השכיחים בעיתונות האמריקנית והמערב אירופית, כמעט שאינם מצויים בדיון הציבורי בישראל. אין מדובר במיעוט ידע למדני – יש בישראל כמה אקדמאים ברמה גבוהה בתחומי התיאוריה והפילוסופיה המדינית – אבל אין בנוכחותם של יחידים כאלה כדי להתחיל בתיקון החסר במסורות הפוליטיות של ישראל. הזרם המרכזי בחשיבה המדינית הציונית צמח מתוך החשיבה המדינית של הלאומנות הרומנטית בת המאה התשע-עשרה במרכז אירופה ובמזרח – זו כשלעצמה היא תנועה שמגרעותיה ניכרות בעליל באזורים אלה כיום. במדינה היהודית, כבמזרח אירופה, נחוצה הזרקה של חשיבה מבחוץ; הזרקה של חשיבה, ובכך אני מתכוון ליבוא של חכמה מדינית אמיתית, לא רק חיקוי של כל אותן עמדות הרווחות במערב.

מבחינה זו נודעת חשיבות עצומה לתרגום היצירות הקלאסיות של השמרנות הפוליטית המערבית לעברית. אפשר שלא ימצאו קוראים רבים לתרגומים האלה, אבל רק מתוך לימוד רציני של מסורת זו יוכלו הישראלים להתחיל לפתח הבנה אמיתית באשר לתפקידה של פוליטיקה שמרנית במשטר מדיני בריא.

לאור יחסו ההיסטורי של הימין האירופי ליהודים, טבעי שליהודים בישראל תהיה נטייה להתעלם מן החשיבה הפוליטית השמרנית של ארצות אחרות, ולחשוב כמעט אוטומטית במונחים השאובים מן האידיאולוגיה של השמאל האירופי. ואכן, השיח הפוליטי הישראלי רווי עמדות והנחות יסוד שמאליות. לאמיתו של דבר, הוא רווי עד כדי כך שאפילו בתחומים שבהם כבר אין אמון בחזון הסוציאליסטי, האתוס הסוציאליסטי עדיין חזק כשהיה, והוא מצליח לפסול כל ניסיון רציני לפעול על פי סדר יום שאינו סוציאליסטי. מניסיוני אני למד שכמעט בכל ארץ רוב הסוציאליסטים לשעבר מוסיפים להתנגד לקפיטליזם. כיום הסוציאליזם הוא מטרה מדינית שאינה מעזה להתקרא בשמה, שהרי אין אמון בו כמשטר. אבל אין פירוש הדבר שחברות סוציאליסטיות חדלו להיות סוציאליסטיות. תחת זאת מחפש הסוציאליזם לעצמו מקלט במגוון גדול של עמדות וקווי מדיניות אנטי־קפיטליסטיים, המכונים בשמות אחרים, או שאינם מכונים בשם כלל. סוג זה של סוציאליזם הוא שנראה לעין היום בישראל, כמו גם באנגליה ובצרפת ובמקומות אחרים. ברם, ישראל היא כמעט יחידה במינה בכך שהיא משוללת אותם סוגים של חשיבה טרום־סוציאליסטית או בתר־סוציאליסטית שהיו יכולים להביא תועלת למנהיגיה ולאזרחיה.

תרגומה של חשיבה מעין זו לעברית הוא חיוני ביותר. הוציאו לאור, והקוראים סופם שיבואו. ראיתי איך קרה הדבר בארצות־הברית ובבריטניה, אם כי נדרשת סבלנות אדירה כדי לממש את התהליך עד תומו – לעתים קרובות, סבלנות העולה על כל מה שנוכל לשער. רעיונות מוטעים, משקנו להם אחיזה בנפשו של אדם צעיר, נעשים כה סבירים, כה מובנים מאליהם, עד שקשה לשנותם. זכור לי קורס על בעיות הערים שלימדתי פעם באוניברסיטת ניו יורק, שבו נדרשנו לסוגיית הפיקוח על שכר הדירה. תוך שבועות אחדים תפשו הסטודנטים את מה שהיה ברור לרוב האנשים המעיינים בסוגיה: שפיקוח על שכר הדירה הוא רעיון גרוע גם להלכה וגם למעשה, למעט בתנאי חירום. ובכל זאת, כאשר ניגשו הסטודנטים לבחינותיהם בסוף הסמסטר, התברר שלפחות מחציתם פשוט שכחו את מה שלמדו בנושא הפיקוח על שכר הדירה, ושוב נדמה היה להם כי זהו רעיון שאין טוב ממנו. אשליה "מתקדמת" היא לחשוב כי בשוק הרעיונות תמיד תגבר האמת על הטעות. האמת היא אשר זקוקה לעזרה, ואילו הטעות בדרך כלל עושה חיל.

לכן כשאנו עושים את דרכנו אל החכמה המדינית, נחוצים לנו ספרים, כתבי עת ומאמרים לקריאה. אנחנו חייבים להיות מוכנים לשקוד בלא לאות על הפקת כל הספרים והמאמרים האלה, עד שמעט־מעט יתחיל אקלים הדעות להשתנות.

למעשה, אני מתאר נוסחה להצלחה שהמציא לנין, הזכורה לי עוד מימי נעוריי כטרוצקיסט. תחילה אתה מוציא לאור ביטאון תיאורטי, אחר כך אתה עובר לספרים ולחברות, ולבסוף אתה מוציא עיתון. משעה שקם לך עיתון שיכול להוריד את התיאוריות שפותחו בפרסומים מתוככמים יותר אל הפוליטיקה היום-יומית, הרי האפשרות להגשים את הרעיון כבר עומדת בפתח.

לא תמיד נוחלת נוסחה זו הצלחה, כמובן, וודאי שלא נוכל לקוות שהיא תצליח אם הרעיונות הנידונים הם רעיונות עלובים. אבל אחת המעלות החשובות של המסורת המדינית השמרנית היא שמבחינה ספרותית ואינטלקטואלית היא באמת מצוינת. ואין המדובר רק בהעדפות סובייקטיביות. המבחן למסורת רבת-עוצמה הוא אם נקודת ההשקפה שלה מספקת שפע של תובנות המוסיפות להיות שימושיות זמן רב לאחר שנכתבו. ועובדה היא ששמרנים יכולים להוסיף לקרוא שוב ושוב חלק נכבד מן הספרות של מסורת זו, ולהמשיך להשכיל ממנה. כדאי להשוות זאת למה שקורה להוגי דעות מדיניים שמאליים, הזוכים לתהילה בשעתם, ואז נעלמים מן העין. הסיכון הכרוך בהיותך "מתקדם" הוא שתמיד תעלה איזו גרסה חדשה של קדמה שתבקש להיגמל מכל מה שנחשב בעל ערך בעיני המתקדמים שנים אחדות לפני כן.

מי קורא היום את הרולד לאסקי, למשל? בימי לימודיי באוניברסיטה היו הכל קוראים אותו. הוא היה אחד הפילוסופים המדיניים הנחשבים ביותר בעולם. הוא היה סוציאליסט ויושב-ראש מפלגת הלייבור הבריטית, איש נבון מאוד שכתב ספרים אין-ספור, וכמובן היה יהודי. אולם בקורסים למדע המדינה בארצות-הברית או באנגליה כבר אין עוסקים בו כלל, וספריו אזלו מן השוק. לעומת זאת, יורשו בבית הספר הלונדוני לכלכלה, מייקל אוקשוט, שהיה שמרן, חיבר מסות שעדיין חוזרים ומדפיסים אותן, עדיין מצטטים מהן, והן עדיין נוחות מאוד לקריאה – לא רק מפני שכתבתו הייתה אלגנטית כל כך, אלא מפני שלרעיונות שבאותן מסות יש ערך קיים-ועומד. זהו יתרונו של השמרן על פני הוגי הדעות מן השמאל. השמרן נוטה לחשוב במונחים בנייקימא, ולכן רעיונותיו נשארים רלוונטיים תמיד.

קיומה של מסורת שמרנית חיה בישראל יוכל לתרום רבות, ולא רק לשינוי האווירה הסוציאליסטית בארץ. היא תוכל, למשל, לעורר אחדים לחשוב בדרכים שתסייענה לגשר על הפער בין דתיים לחילוניים, שהוא אחת הרעות החולות של הפוליטיקה הישראלית.

כשהתחלתי לכתוב על השמרנות, אחד הטיעונים העיקריים שלי היה שצריך ליישב את אדם סמית עם אדמנד ברק – דהיינו, את תורת הכלכלה של השוק החופשי עם הסוציולוגיה המדינית של חברה שמרנית. סתירה זו שבין שתי דרכי מחשבה אלו היא בעיה לפוליטיקה האמריקנית, שהרי לעתים קרובות מתנגשת הפרספקטיבה של סמית עם זו של ברק בתוך המפלגה הרפובליקנית. אין ספק שזוהי בעיה בולטת מאוד בפוליטיקה הישראלית, שבה אלה המעריכים את חשיבותו של החופש מתקשים להבין את התפקיד השמור למסורת בחברה בריאה, ולהפך.

למרות זאת, עובדה היא שאדם סמית ואדמנד ברק היו ידידים שהתפעלו איש מכתבי רעהו, ולמיטב ידיעתנו לא ראו ניגוד או סתירה יסודית ביניהם. יתר על כן, במשך כל המאה התשע-עשרה התייחסה אליהם התנועה השמרנית בבריטניה במידה שווה של הערכה – דבר שהיה מן האפשר משום שהשמרנים הבריטים היו נבונים ובלתי־דוגמטיים. הם הבינו כי לעתים קרובות רעיונות שאינם מתיישבים להלכה יכולים לדור בכפיפה אחת ולהשלים זה את זה בחיי המעשה, כל עוד המעוף שבתיאוריות מרוסן על ידי חכמה מדינית, שמקורה בשכל הישר. במובן מה, זוהי תובנה העומדת ביסוד השמרנות כולה: הרעיון שקיים דבר הקרוי חכמה, ושביסוכו של דבר, יש לה חשיבות רבה יותר מלכל תיאוריה בגיבושה של מדיניות נכונה. ורעיון זה הוא שזקוק בזמננו לאישוש יותר מכל רעיון אחר. אנו חיים בתקופה שבה החכמה חשודה בעיני אותה עמדה של רציונליזם יהיר, המתייחסת בחשדנות לכל מה שפועל כהלכה בחיי המעשה, כל עוד לא נמצאה לו הוכחה בתיאוריה.

תולדות החשיבה המדינית בעידן המודרני ראויות ללימוד דווקא משום שהן מייצגות ניסיון, שהצליח במידה רבה, למצוא היגיון בפעולתו של השוק החופשי, שפעם נראה היה כאילו אינו אלא יורה רותחת של דחפים אישיים אנרכיים, שאין ליישבם בשום פנים עם מה שטוב לחברה. כיום אין צורך להתאמץ כל כך כדי להבין מדוע כלכלת שוק נושאת עימה ברכה רבה כל כך; די לשם כך לקרוא בעיון את אדם סמית ואת פרידריך האייק. אבל הבנה זו נוגדת את האינטואיציות הראשונות שלנו בנושא, ולכן צריך לחזור ולחדש בהתמדה את המאמץ החינוכי, כדי לשמר את האחיזה במסורת זו, שאם לא כן, התובנות המעמיקות הטמונות בספרים האלה תאבדנה. אם לא תשקודנה הממשלה והחברה להפנים את מה שנלמד בנושא זה, תוך שהן הופכות את הרעיונות הכלכליים המופשטים להרגלים מעשיים, שוב תאבד לנו היכולת לקבל החלטות נכוחות בתחום זה.

והנה, אם בתחום הכלכלה זכינו למסורת פוליטית מוצלחת ומפותחת כל כך, המניחה מרחב כה גדול ליזמתו ולהחלטותיו של הפרט, למה לנו הדת? האם אין די בחירות כדי ליצור את החברה הטובה? גם אם יש המחזיקים בדעה זו, לא כך גורסת המסורת השמרנית המערבית. לפי החשיבה השמרנית, אין כלכלת שוק יכולה לפעול אלא בחברה שאנשיה הם, במידה מספקת, בורגניים: כלומר, הם אנשים חרוצים, שומרי סדר, שומרי חוק, ושומרי מסגרת המשפחה המסורתית, הדוחים סיפוקים אפשריים – כספיים ומיניים כאחד – על מנת שלמרות החופש שניתן להם, יוסיפו לכלכל את העתיד על חשבון ההווה. ונראה שהדת היא הכרח שאי־אפשר בלעדיו אם אנו מעוניינים בחברה של אנשים כאלה, אשר מנהלים אורח חיים כזה. דומה שזוהי אמת סוציולוגית. המסר הבסיסי ביותר של הדת הוא שהעולם שלנו הוא באמת בית, ולא רק מקום ללינת לילה, ושהטרגדיות ואי־הצדק שהם מנת־גורל כולנו הם חלק מאיזו שלמות רחומה יותר, אם גם לא בהכרח ניתנת להבנה. הדת היא המרסנת את הדחף הנהנתני האנוכי, אשר צמיחתו קלה כל כך בחברה פתוחה המבוססת על כלכלת שוק.

כאן נודעת חשיבות מכרעת לתרומתו של אדמנד ברק למסורת המדינית של המערב. לא שהאיש היה אדוק במיוחד או תיאולוג מזהיר; הוא לא היה אדוק בדתו וגם לא היה תיאולוג כלל. חשיבותו של ברק טמונה בעובדה שהוא היה תיאורטיקן פוליטי חילוני, שיכול היה להסביר לאדם בעל חשיבה ביקורתית מדוע אורתודוקסיה דתית (כמוה כאורתודוקסיה פוליטית) יכולה להיות הגיונית מבחינה אינטלקטואלית. בעניין זה מספרת אשתי, פרופ' גרטרוד הימלפרב, מעשה שהיה בקורס שלימדה באוניברסיטה על המחשבה המדינית הבריטית. בקהל תלמידיה הייתה צעירה אחת, יהודייה דתית, שקטה ושקדנית. אחרי כמה שיעורים שהוקדשו לעיון מדוקדק בכתבי אדמנד ברק, ניגשה הצעירה לאשתי ואמרה לה: "עכשיו אני יודעת מדוע אני דתייה". בכך ביקשה לומר שעכשיו תוכל לסגור על הדת במונחים המתקבלים גם על דעתם של מי שאינם אורתודוקסים; שכן עכשיו תוכל להסביר את ההוקרה העמוקה למסורת – שהיא מאבני השיתין של כל אורתודוקסיה – בלשונו של השיח החילוני הרציונלי, שהייתה לשון כתיבתו של ברק.

רעיון ה"מסורת" כמושג פוליטי תפס מקום מרכזי בוויכוח האידיאולוגי בין אדמנד ברק לתומס פִּין, שהיה אחד מחסידיה הנודעים ביותר של המהפכה הצרפתית. פִּין היה זה שהכריז: הניחו למתים לקבור את המתים. ברק, לעומת זאת, טען כי ראוי שתהיה למתים זכות הצבעה בעולם ההווה, בשל החכמה שינחילו לנו הרעיונות שהם שאבו מניסיון חייהם.

לרוע המזל ניצח פיין בוויכוח הזה, ומשום כך טיעונים המבוססים על המסורת עושים רושם מועט כל כך על רוב הצעירים בימינו. בזמנו נהגתי להשתמש במשחק כדי לעזור לסטודנטים שלי באוניברסיטת ניו יורק להבין את כוונתו של ברק. הייתי מצביע על העובדה שבארצות-הברית יש חמישים מדינות השונות זו מזו בתכלית – בגודל, באוכלוסייה, באוצרות הטבע, בהכנסה לגולגולת, וכן הלאה. אולם חרף הבדלים אלה, לכל אחת מן המדינות יש סמכויות זהות בתוך גבולותיה לטפל בעניינים כבדי משקל כחינוך, אנרגיה, תחבורה ורווחה. יתר על כן, לכל אחת מחמישים המדינות יש שני צירים בסנאט של ארצות-הברית. הייתי שואל אותם אם הדבר סביר. הם, כמובן, סברו שלא, וכהרף-עין היו מתחילים לשרטט מחדש את מפת ארצות-הברית, מחלקים את הארץ מחדש כדי שכל המדינות תהיינה שוות יותר בכל המובנים האפשריים. רק לאחר שהקדישו לכך מחשבה ומאמץ, החלו לשאול את עצמם אם אמנם יש היגיון מעשי בתכניתם השוויונית למופת. הם תפשו שלאנשים החיים באזורים אחרים יש עמדות פוליטיות, חברתיות וכלכליות שאינן זהות לעמדותיהם שלהם כתושבי ניו יורק, ושהאזורים החדשים שהמציאו לא יהיו שטחים הומוגניים בעלי אוכלוסייה הומוגנית. ולבסוף, הם התחילו להבין שלפחות לכמה מן המדינות יש אינטרסים מקומיים ונקודות מבט מקומיות שלא יבואו לידי ביטוי אם יצלחו מאמציהם של הסטודנטים להשיג מין רציונליות צרופה בפוליטיקה.

מבין סטודנטים הזוכים ללמוד את פיין ואת ברק כאחד, תמיד יהיו אחדים שימצאו כי ברק משכנע יותר. לעתים אלה הם סטודנטים המקורבים במידה זו או אחרת למסורת דתית. בדרך כלל אין ברק נחשב למגינם של היהודים או היהדות, ונדמה כי הוא לא הקדיש להם מחשבה מרובה. אך מעניין לקרוא את דבריו על מה שקרוי בפיו "משפט קדום" – בכך התכוון להרגל, למנהג, למקובל, למסורת – ולהעמידם בהקשר המסורת היהודית. וכך כתב:

חוששים אנו להניח לבריות לחיות ולסחור איש-איש על סמך מלאי התבונה הפרטי שלו, כי חשד יש בנו שלכל איש ואיש מלאי מצומצם בלבד, וכי מוטב יהיה לאנשים הפרטיים אם יזדקקו לבית-אוצרם ולהונם הכללי של הלאומים והדורות. רבים ממעמיקי המחשבה שבתוכנו, תחת שיפצפצו את המשפטים הקדומים הכלליים, מסתייעים הם בפיקחותם לגילוי החכמה הנסתרה המפעמת בהם. וכי ימצאו את מבוקשם (ורק לעתים רחוקות אין הם מצליחים בכך), סבורים הם כי ישכילו יותר לעשות אם ימשיכו במשפט-הקדום, על התבונה המפרנסתו, מאשר אם ישליכו מעליהם את אדרת המשפט-הקדום בלי-הותיר

דבר זולת התבונה בעירומה; שהרי המשפט־הקדום, על התבונה שבו, יש לו מניע לתת מעש לתבונה ההיא ורגש־חיבה אשר יקנה לה את תמידותה. הנקל להיאחז במשפט־הקדום לעת צרה? לפני כן הוא מוליך את השכל בנתיב־מישרים של חכמה ויושר, ואינו מניח את האדם בהיסוסיו ספקן, תמה ופוסח־על־הסעיפים ברגע ההכרעה. בזכות המשפט־הקדום יושרו של אדם הופך להיות לו הרגל ולא שורה של מעשים שאין קשר ביניהם. מכוח משפט־קדום צודק, חובתו נעשית חלק מטבעו.*

אי־אפשר להבין את האמת שביסוד הנטייה השמרנית בפוליטיקה, כמו גם בנטייה השמרנית בדת, ללא יחס של כבוד למסורת. ויחס הכבוד הזה למסורת, מן ההכרח שנוכל להגן עליו באופן שכלי, על פי היגיון שאנשים אינטליגנטים באשר הם יוכלו להבינו. לצורך הגנה מעין זו אנו פונים אל ברק, שנוכח ההתנגדות הקיצונית למסורת, שהייתה עיקרה של המהפכה הצרפתית, היה לתיאורטיקן המדיני הראשון בעולם המודרני שהגן על המסורת בבהירות ובתוקף.

ברם, לאחר שניתן צידוק רציונלי לכיבוד המסורת, יש לממשו באופן מעשי בחברה ובממשל. לשם כך יש להתאים את כלכלת השוק הדינמית, המאפיינת את המדינות הדמוקרטיות של זמננו, למסורת השמרנית – עובדה שאותה היטיב להבין אבי המחשבה הקפיטליסטית, אדם סמית. שכן, להבדיל מאחדים מן הנלהבים לשוק החופשי כיום, לא היה אדם סמית אינדיבידואליסט כלכלי קיצוני. הוא סבר שתהא זו איזולת אם תנסה המדינה לפלוש לתחומו של השוק, אך הוא לא חשב שתחום זה הוא בלתי־מוגבל. סמית האמין שלמדינה תפקיד נכבד בחינוך, במיסוי – לרבות הטלת מסים לצורך חלוקה מחודשת של ההכנסות – ובסוגים מסוימים של סיוע לעניים. אין לדעת כיצד היה מתייחס לחברות השפע של המאה שלנו, אבל אחרי הכל הוא הרי כתב ספר, התיאוריה של רגש המוסר, ששם דגש חזק על החמלה כקשר הטבעי שבין בני־אדם, לרבות אלה הפועלים בכלכלת שוק קפיטליסטית. לכן מתקבל על הדעת שאילו היה בחיים, לא היה סמית מבקש לעקור את מדינת הסעד מן השורש. באשר לברק, על אף שהדגיש את חשיבות המשפחה ואת מוסדותיה של מה שאנו מכנים היום "החברה האזרחית", הרי שגם הוא שיבח את המדינה הסדורה כיאות,

* אדמנד ברק, מחשבות על המהפכה בצרפת (ירושלים: הוצאת שלם, התשנ"ט), עמ' 95.

אשר יסודה בכבוד שהיא נוהגת במוסד הקניין, מוסד שיש לו יד בשכלולו של כל דבר אנושי. לא פחות מזה.

האפשרות ליישב את המסורות השמרניות של הדת והמוסר עם החופש של כלכלת השוק איננה עניין תיאורטי בלבד. יש לזה תקדימים היסטוריים נכבדים, שאם גם אינם ידועים כיום לרבים, הם טמונים בכל זאת ביסוד המסורת האנגלו-אמריקנית של ממשל חופשי. מאז ייסודה של ארצות-הברית ועד למלחמת העולם השנייה – קרוב ל-175 שנים – העימותים בין כלכלת השוק החילונית לרגישות הדתית כמעט לא חוללו כל זעזוע ברפובליקה. ראיה לדבר נוכל למצוא אם נעיין בכל ספר לימוד נפוץ להיסטוריה אמריקנית שראה אור לפני 1945. אם נציץ במפתח אולי נגלה כמה הפניות אגביות ליחסי "דת ומדינה", אך לא יותר מזה. תחפשו "צנזורה" ולא תמצאו הפניה כלשהי, הגם שלא היה מחסור בצנזורה בארצות-הברית של התקופה ההיא. בחמישים השנים האחרונות הולידה סוגיית מקומה של "הדת ברשות הרבים" בארצות-הברית ספרייה שלמה של טיעונים משפטיים, אך לפני 1945 סוגייה זו לא הייתה שנויה במחלוקת באמת, כפי שעולה מהעובדה שכמעט לא היו אז פסיקות משפטיות בנושא; למעשה לא היו שום החלטות של בית המשפט העליון שנדרשו לסוגיה זו.

הסיבה לכך היא מאלפת: במשטר האמריקני סוגיות כגון תפילה בבית הספר, פעילות דתית במקומות ציבוריים, צנזורה על פורנוגרפיה – בקיצור, רוב רובן של הסוגיות הדתיות והמוסריות – הוכרעו במשא ומתן פוליטי בדרג המקומי. משאים ומתנים אלה הביאו בחשבון את עוצמת הרצונות השונים של הציבור בכל עניין, ולאחר מעט התנסות מועילה, אם גם כאובה לפעמים, הגיע כל ציבור לדרך הביניים שהניחה את דעתו. בדרך כלל נהגו כבוד בדעת המיעוט, אבל תמיד זכתה דעת הרוב במרב ההתחשבות. כדי להגיע לנורמות מקובלות שתאפשרנה לבריות לחיות בצוותא, לא היה צורך בהרבה פלפולי תיאוריה על שיטות מוחלטות של זכויות אוניברסליות; אבל היה גם היה צורך במנה גדושה של חכמת-מורשה ושכל ישר, הן מצד הרוב והן מצד המיעוט.

די יהיה בדוגמאות אחדות להבהיר איך זה עבד בפועל. כשלמדתי בבית הספר היסודי בברוקלין הייתה לנו פעם בשבוע עצרת שמנהל בית הספר פתח אותה בתפילה. כמחצית מן התלמידים היו יהודים, והשאר אירים, איטלקים, או פרוטסטנטים אנגלוסקסים. המנהל לא היה שוטה. הוא קרא פרק מתהלים. הדבר הנחמד בתהלים הוא שהם גם חלק מן הביבליה הנוצרית, אלא שישו אינו מוזכר בהם. איזה יהודי יכול היה להתנגד לקריאת פרק תהלים? ניתנת האמת להיאמר שבימינו ישנם יהודים המתנגדים לקריאת תהלים בבתי ספר ממלכתיים.

אבל בימים ההם לא היו יהודים שיתנגדו לכך, כשם שלא היו נוצרים שיתנגדו. זה היה פתרון בעיה במישור המקומי, על פי השכל הישר. והפתרון הזה עבד היטב עשרות בשנים.

בדומה לכך, בצעירותי היו בניו יורק מופעי בורלסקה, ופיורלו לה-גארדיה, שהיה ראש עירייה ליברלי ומתקדם מאוד, החליט שאין הדבר טוב לעיר. הוא לא רצה שתהיה העיר ניו יורק ידועה כמרכז למופעי חשפנות, ולכן אסר אותם. פשוט כך. הסוגיה הובאה לערכאות, ובית המשפט פסק כי לה-גארדיה הוא הנציג הנבחר של הציבור, ואם הציבור רוצה שכך יהיו פני הדברים, הרי זו זכותו. אנשים שהחלטה זו לא הייתה לרוחם יכלו לעזוב את ניו יורק ולעבור לצד השני של נהר ההדסון, לניוארק, מקום שבו יכלו ללכת להצגת בורלסקה. לא היה ויכוח ציבורי נזעם, לא היה משבר, ושום ספר לא נכתב בנושא. באותה תקופה הרשו לכל קהילה שרצתה להסדיר את חיי הציבור שלה בצורה מסוימת לנהוג על פי רוחה. רצונך חייב היה להיות "גבולות הסביר", אבל הנקודה החשובה היא שהגבולות של מה שנחשב סביר היו רחבים למדי, מה שהותיר מקום לתהליך של ניסוי וטעייה במאמץ למצוא פתרונות שיתאימו לכל קהילה. אם רצתה בוסטון לאסור הפצת ספר שהיו בו תמונות נועזות, היא עשתה כך. ואחרי כן קבעו מוכרי הספרים בניו יורק, בחלונות הראווה, שלטים גדולים שזעקו "צונזר בבוסטון!" מה שהועיל מאוד למכירות, כמובן. אולי קשה היה לשבץ את הדבר באיזו מערכת אוניברסלית גדולה, אבל הייתה כאן התחשבות במסורות וברגשות של הערים האלו השונות זו מזו עד מאוד, והתוצאה הייתה שהן בבוסטון והן בניו יורק נוהלו חיי הציבור בצורה שסיפקה את רוב תושביהן של שתי הערים.

בכללו של דבר, הטיפול הפוליטי בסוגיות דת ומוסר בארצות-הברית קודם למלחמת העולם השנייה היה ניצחון אדיר של ההתנסות על הדוגמטיות המופשטת. אולם, מאז 1950 לערך, הדוגמטיות המופשטת היא שחוגגת את ניצחונה בחיי הציבור האמריקניים. מהפך בלתי-מוצדק זה הביא, כידוע לכל, לידי משבר תחוקתי חמור, במקום שמעולם לא היה בו משבר לפני כן. צר לי לומר זאת, אבל העובדה העגומה היא שיהודי ארצות-הברית מילאו תפקיד חשוב – בכמה מובנים, מכריע – ביצירתו.

הסיפור הזה מדהים למדי, כשחושבים עליו. בעשרות השנים שאחרי מלחמת העולם השנייה, כאשר חלה ירידה תלולה באנטישמיות, וכשהיהודים נכנסו בהמוניהם לזרם המרכזי של החיים האמריקניים, ניצלו הארגונים היהודיים

הרשמיים את הנסיבות החדשות לניהול מערכה תוקפנית נגד כל הכרה פומבית, ולו גם קלה שבקלות, בעובדה שרוב האמריקנים הם נוצרים. לא שמנהיגי הארגונים היהודיים היו אנטי־דתיים. רוב היהודים שציידו בסילוק הדת מרשות הרבים השתייכו בעצמם לבתי כנסת, אך הם סברו, בתכלית הכנות, שהדת צריכה להיות עניינו הפרטי של היחיד. מקומה של הדת בבית, בכנסייה ובבית הכנסת, ולא בשום מקום אחר. והם האמינו בכך אף על פי שההיסטוריה מעולם לא ידעה חברה שהסכימה להפרטה גמורה של הדת שבה מחזיקים רוב רובם של בניה.

האמת היא שאין כל אפשרות למחוק את הדת מחיי הציבור כאשר 95 אחוזים מן האוכלוסייה הם נוצרים; אין כל אפשרות למנוע את גלישת החגים הנוצריים, למשל, לחיים הציבוריים. אבל עד למלחמת העולם השנייה כמעט לא היו יהודים שגילו עניין בנושאים אלה. בבית הספר הממלכתי שבו למדתי, שרו הילדים מזמורי חג המולד בעת החג. אפילו בין היהודים ששרו אותם לא הכרתי אף אחד שנמשך אל הנצרות. לפעמים נתנו בתי הספר חסות להצגות על הולדת ישו, והיהודים פשוט לא השתתפו בהן. לא הייתה כל סערה ציבורית עד ש'האיחוד האמריקני לזכויות האזרח' – שעיקר מימונו בא מיהודים – נכנס לזירה וגילה שמזמורי חג המולד והחזיונות הקשורים בחג הם בגדר פגיעה בחוקה. אכן, כה לוחט הייתה אמונתם של יהודי ארצות־הברית, עד שכאשר פסק בית המשפט העליון (הודות לפעילותו של אותו ארגון) כי הצגת עשרת הדיברות בבתי ספר ממלכתיים מנוגדת לחוקה, לא מצאו הארגונים היהודיים שום פסול בפסיקתו. אנשים החפצים שילדיהם ידעו את עשרת הדיברות, כך נאמר, יוכלו לשלוח את ילדיהם ל"חדר".

הואיל ולאחר מלחמת העולם השנייה הייתה מגמה סוחפת של חילון בקרב הנוצרים האמריקנים, עוררה הסוגיה הזאת הרבה פחות זעזוע ממה שאפשר היה לצפות. המערכה שניהלו הארגונים היהודיים נגד כל רמז להיותה של אמריקה מדינה נוצרית ניצחה כמעט בכל הקרבות. היא עשתה חיל בתקשורת ובקרב המשפטנים – ומעל לכל יש להזכיר את ניצחונותיה בבית המשפט העליון – עד שכיום מקובל כי חילוניות מעין זו, המתייחסת לדת בסובלנות רק כשהיא מסתגרת ברשות היחיד, היא "אמריקנית" מטבעה, וכי כך היה מאז ומתמיד. מובן שלא כך היה מאז ומתמיד. האמריקנים תמיד ראו את עצמם כאומה נוצרית – אומה בעלת משטר חילוני, המתייחס במידה שווה של סובלנות לכל הדתות, כל זמן שהן אינן נוגדות את ערכי המוסר היהודי־נוצרי המסורתי. אך מעולם לא הייתה סובלנות שווה על פי החוק כרוכה בשוויון גמור של מעמד הדתות בפועל. הנצרות איננה מוכרת על פי החוק בארצות־הברית כדת הרשמית

של המדינה, אבל בפועל היא אכן הדת הרשמית. בארבעים השנים האחרונות התבצרה הכרה בלתי־רשמית זו בחברה האמריקנית, למרות התרופפות מעמדה המשפטי של הדת. מבחינה זו, ארצות־הברית נבדלת מן הדמוקרטיות של אירופה המערבית, שבהן הדת נמצאת בתהליך של ירידה מתמדת, ונתפשת כאנכרוניזם הנסבל בצרות עין. בארצות־הברית, הדת פופולרית כיום יותר משהייתה בשנות השישים, והשפעתה הולכת וגוברת. התחייה הדתית באמריקה אינה מובנת לאירופים, וגם מפחידה אותם מעט, ואילו האמריקנים רואים בירידה המתמדת של הדת באירופה סימן נוסף לניוון האירופי.

ובעוד התחייה הדתית הנוצרית בארצות־הברית מתעצמת, מתרחשת בציבור היהודי תחייה דתית צנועה משלו. בשל חרדתם נוכח שיעור נישואי התערובת המתקרב לחמישים אחוז, יהודי ארצות־הברית מפנים עכשיו משאבים, שבעבר נהגו להשקיע בלחימה באנטישמיות או באיגרות חוב ישראליות, אל אפיקי החינוך היהודי. בתי ספר יהודיים נעשים מקובלים יותר בקהילה היהודית, והתפילות והטקסים בבתי כנסת רפורמיים וקונסרבטיביים נעשים מסורתיים יותר. אבל התחייה הזאת אינה מונעת מיהודי ארצות־הברית לגלות עוינות אוטומטית ביחס לתחייה הנוצרית המקבילה. בדין אפשר לומר שיהודי אמריקה מבקשים להיות יהודיים יותר, ובה בשעה מפחדים שמא הנוצרים יעשו נוצריים יותר. והם אינם רואים בזה שום דבר מוזר: יהודי אמריקה, שיכורים לא מעט מהצלחתם הכלכלית, הפוליטית והמשפטית במחצית המאה האחרונה, אינם נרתעים מלתת דרור לחזונם אודות אמריקה אידיאלית, ארץ שבה הנוצרים מחזיקים בדתם באופן סמלי בלבד, בשעה שהיהודים ממשיכים להיות עדה דתית פורחת. לא קשה להבין מדוע החזון הזה מושך את לבם של היהודים; קשה קצת יותר להבין את החוצפה של היהודים האמריקנים המאמצים בפומבי את כפל־החזון הזה. בעיניי, יוהרה זו היא ביטוי יהודי מיוחד של אווילות פוליטית.

לפי שעה אין חוצפתם זו של יהודי אמריקה מתנקמת בהם. הנוצרים האמריקנים – ובמיוחד התנועות האוונגליות העולות – היו סובלניים להפליא עד כה, ובהעדר כל תגובה שלילית מצד הנוצרים, מתחזקים היהודים באמונתם כי גילו מין נוסחה אוניברסלית היאה לטיפול בלא־יהודים בכל מקום ובכל עניין. אפשר לראות זאת באופן שבו החלו רבים מיהודי ארצות־הברית לדבר בשנים האחרונות על מדיניות החוץ של ישראל. מדוע יהיה קושי להגיע ליחסי שלום ושלווה עם מוסלמים מאמינים, אם אפשר בקלות כזאת לחיות

בשלוש עם נוצרים שאינם מאמינים? היהודים באמת אינם עומדים על ההבדל, ולכן הם מניחים שאם אין שלום במזרח התיכון ודאי יהודי ישראל חוטאים במשהו.

יחד עם זאת, העמדות הפוליטיות של יהודי ארצות-הברית הן פועל יוצא ממשו עמוק יותר מניסיון החיים הנעים שלהם באמריקה הנוצרית בעשורים האחרונים. הקו המשותף ליהודים אמריקנים ליברליים ולישראלים ליברליים הוא ציפייה אוטופית מושרשת ש"יחסי אנוש" טובים יכולים לשמש תחליף ליחסים פוליטיים בין קבוצות אתניות ודתיות, בין אם מדובר בחיי הפנים האמריקניים ובין אם מדובר בענייני החוץ של ישראל. בתום מלחמת העולם השנייה, הארגונים הגדולים של יהודי אמריקה, שהכינו את עצמם למאבק בנחשול של אנטישמיות (שבסופו של דבר לא בא), גילו בפסיכולוגיה של הזמן ההוא תחום בשם "יישוב סכסוכים", שלדעתם היה מותאם באופן מושלם לבעיה שעמדה בפניהם. לאמיתו של דבר, מעלתו הגדולה הייתה בכך שהוא עלה בקנה אחד עם הנטייה האידיאולוגית שלהם. לפי ענף זה של מדעי החברה, סכסוכים אתניים, גזעיים או דתיים הם תוצאה של הטיה, משפט קדום, אי-הבנה או בורות. את חזות הפוליטיקה שנגזרה מסוג זה של מדעי החברה אפשר לתאר גם כ"תרפויטית", משום שהיא יוצאת מתוך הנחה שאפשר לפתור סכסוכים לאומיים, אתניים ודתיים באמצעות תרפיה חינוכית שתעקור מן השורש את סיבותיו הפסיכולוגיות של הסכסוך. אבל בחשבון אחרון, אין זה אלא זן אחד נוסף של ההומניזם האוניברסלי שהיה לדת הלא-רשמית של עידן האורות, שממנו התרשמו היהודים במיוחד – והם ממשיכים לאחוז בו עד ימינו אנו – כתוצאה ישירה מהיותם חסרי מסורת פוליטית מציאותית.

בארצות-הברית, כמו גם בחוגים מסוימים בישראל, קנה לו הומניזם אוניברסלי זה מעמד של אמונה יהודית בעצם מהותו. אם בעבר לא היה זה בלתי-הגיוני לשאול אם מפנה מסוים במאורעות או במדיניות הוא "טוב ליהודים", הרי כיום אם שואלים שאלה זו בחוגים יהודיים בארצות-הברית, זוכים לתערובת של לעג וזעם: לעג על צרות האופקים הנחשלת שבעמדה כזאת; זעם על הרמז לכך שקיים דבר הקרוי אינטרס יהודי, שאינו זהה עם האינטרסים של האנושות בכללותה. זוהי הסיבה לכך שמכל הקבוצות הדתיות והאתניות בארצות-הברית, היהודים הם התומכים הנלהבים ביותר של האומות המאוחדות. הם יכולים לרטון על יחסו העוין של האו"ם כלפי ישראל, אך הם מעדיפים לחשוב שזוהי תופעה חולפת – למרות הראיות הברורות הסותרות זאת – ובדומה ל'איחוד האמריקני לזכויות האזרח', גם 'האגודה למען האו"ם' מתקיימת על ממון יהודי.

האמת היא שליהודים הליברלים יש צורך נואש באו"ם, שכן זהו העוגן שלהם במציאות; האו"ם מוכיח להם שהאידיאלים ההומניסטיים האוניברסליים שלהם אינם רק חלומות בהקיץ, אלא דבר שיש לו אחיזה של ממש בעולם. האו"ם מגן עליהם מפני הצורך להתבונן במציאות של תחרות ושל דילמות מדיניות כאובות ושל אינטרסים יהודיים פרטיקולריסטיים – במילים אחרות, הוא מגן עליהם מן הצורך לחשוב באופן פוליטי על מדיניות חוץ, דבר שלא עשו מעולם.

למעט מובאות אחדות מן הנביאים, אין במסורת היהודית דבר המכשיר את היהודים לחשוב חשיבה פוליטית על מדיניות חוץ. אין זה מפתיע אפוא שיהודי אירופה היו נוחים כל כך להיתפס לאוטופיזם האוניברסליסטי של תקופת ההשכלה, שעיקרו הניסיון להסתפק בתיאוריות מופשטות על זכויות אוניברסליות וחוקים בינלאומיים כביכול, דווקא באותם תחומים שבהם יש לעם צורך נואש בניסיון המעשי של מדינאות, ובחכמה המדינית הצומחת ממנה ברבות הימים. האוטופיזם הפוליטי הזה הותיר את היהודים בידיים ריקות מבחינה אינטלקטואלית בניסיונם להתמודד עם אותן בעיות סבוכות של מדיניות חוץ במדינה יהודית עצמאית; ובשל כך הם גם דוהרים לתוך מבוי סתום בחיפוש אחר הסדרים חוקתיים שישרתו את האינטרס היהודי, הן בארצות־הברית והן בישראל.

לנוכח המשימה המייגעת של השרשת מסורת של חשיבה פוליטית בקרב היהודים, אין כמעט מה לעשות חוץ מאשר להמשיך בפעולה החינוכית. זוהי פעולה קשה מאוד, אבל הכרח לעשותה אם ברצוננו שהיהודים והיהדות יוסיפו להתקיים. אלה מאיתנו בארצות־הברית המעורבים במאמץ זה כבר שנים מספר ודאי שואבים עידוד בראותם גילויים של יזמה דומה בישראל. שהרי גורלותינו שזורים זה בזה. יהודי אמריקה לא יתקיימו בלי ישראל, וישראל לא תוכל להתקיים בלי יהודי ארצות־הברית. ואף אחת משתי הקהילות האלו לא תוכל להתקיים בלי שתתפתח מסורת פוליטית יהודית בריאה, שתלמד אותנו לחשוב באופן מציאותי על החיים הפוליטיים שלנו, על הכלכלה שלנו, ועל יחסי החוץ שלנו.

ארווינג קריסטול הוא עורך־שותף של הפבליק אינטרסט מאז ייסודו ב־1965, והמוציא לאור של כתב העת הנשונל אינטרסט. בין ספריו: הרעיון הדמוקרטי באמריקה (1972), שתי תרועות לקפיטליזם (1978) ומחשבות על ניאושמן (1983).